

JAN NOWAK
(1880–1940)

GEOLOG
PALEONTOLOG

Jan Nowak urodził się 15 października 1880 r. w Hołyniu w Małopolsce Wschodniej jako jeden z czworga dzieci Wojciecha Kukiałka (recte Nowaka), budnika kolejowego, i Anny z Makotów. Mimo bardzo trudnych warunków materialnych, ukończył z odznaczeniem gimnazjum w Stanisławowie (1901). W tym też roku rozpoczął studia geologiczne w Uniwersytecie Lwowskim pod kierunkiem wybitnych geologów polskich: profesorów R. Zuberera, E. Dunikowskiego i W. Teisseyra oraz zoologa i ewolucjonisty Benedykta Dybowskiego. W r. 1907 obronił w Uniwersytecie Lwowskim doktorat na podstawie pracy *Kopalna flora senońska z Potylicza*, a w r. 1913 habilitował się z zakresu geologii i paleontologii.

Już w czasie studiów, ze względu na bardzo trudne warunki materialne, Jan Nowak rozpoczął pracę w Bibliotece Uniwersyteckiej, którą kontynuował aż do r. 1919. W 1907 r. uzyskał asystenturę w katedrze mineralogii, a potem w katedrze geologii Uniwersytetu Lwowskiego. Stanowisko to pełnił do r. 1916, jednocześnie (1912) był docentem prywatnym geologii i paleontologii. W czasie I wojny światowej Jan Nowak jako rezerwowy oficer armii austriackiej wysłany został na front karpacki. Był kilkakrotnie ranny i pod koniec wojny pełnił funkcję komendanta produkcji rozdziału ropy naftowej w Krośnic. Bezpośrednio po wojnie władze polskie powołały go na stanowisko komendanta Naftowego Zagłębia Krośnieńskiego i Borysławskiego, a w 1919 r. objął kierownictwo działu naftowego w tworzącym się właśnie Państwowym Instytucie Geologicznym. Od 1920 r. kierował Wydziałem Geologii Naftowej w Krakowie. W tym też czasie związał się z Uniwersytetem Jagiellońskim. Wiosną 1921 r. przeniósł habilitację i został prywatnym docentem. Po śmierci profesora J. Grzybowskiego Jan Nowak, w uznaniu jego osiągnięć paleontologicznych i wiedzy ogólnej, powołany został na kierownika Zakładu Paleontologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przedłużająca się procedura mianowania Jana Nowaka na profesora, z powodu zagubienia przez ministerstwo części materiałów, omal nie zakończyła się jego rezygnacją z pracy w Uniwersytecie. Szczęśliwie jednak materiały się odnalazły i w r. 1923 został mianowany profesorem zwyczajnym. W 1929 r., po śmierci profesora W. Szajnochy objął stanowisko kierownika Zakładu Geologii, które piastował aż do wybuchu wojny w 1939 r. i aresztowania przez gestapo.

W uznaniu wielkich osiągnięć naukowych został w 1929 r. członkiem korespondentem, a w 1931 r. członkiem czynnym PAU oraz członkiem zagranicznym Czeskiej Akademii Nauk i Akademii w Kordobie. Otrzymał doktorat honoris causa Politechniki we Wrocławiu, został uhonorowany brązowym i srebrnym medalem UJ za długoletnią służbę oraz Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

W 1939 r., wraz z innymi pracownikami naukowymi uczelni krakowskich, został aresztowany przez okupacyjne władze niemieckie i wywieziony do Oranienburga, skąd wrócił w stanie skrajnego wyczerpania i zmarł parę dni później, 18 lutego 1940 r.

Profesor Jan Nowak był przede wszystkim teoretykiem, ale również żywo interesował się problemami praktycznymi — geologią naftową oraz hydrogeologią.

Uważał że:

[...] w geologii najpiękniejszym, ale zarazem najtrudniejszym [jest] — poznać ich [górotworów] dzieje, jako całości w przestrzeni i czasie. Dopiero wtedy zrozumiemy rozmiary i istotę zaburzeń, gdy sobie zdamy sprawę ze *status quo ante*. Jego ujmowanie zjawisk w ruchu jest odbiciem myśli filozofa Heraklita: *panta-ri* (S. Sokołowski, 1950).

Władysław Szafer (1950) pisze, że Jan Nowak odznaczał się w wysokim stopniu fantazją twórczą, cechą spotykaną tylko u uczonych najwyższej miary, był świetnym dyalektykiem, a dyskusja naukowa z nim była zawsze wspaniała; uważa też, że można było go porównać do światła, a nie do drogowskazu, działał bowiem na swoje otoczenie przede wszystkim swoim promieniowaniem. Był indywidualistą, ale nie robił niczego, aby czyjaś indywidualność krępować (M. Książkiewicz, 1950). Przyjaciele wspominają Jana Nowaka jako człowieka dobrego i szlachetnego, obdarzonego wrodzoną radością życia.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA

Dzięki swej indywidualności i wiedzy wychował wielu uczniów, tworząc krakowską szkołę geologiczną. Jego badania naukowe dzielą się na dwa okresy: od zakończenia studiów do I wojny światowej i lata międzywojenne.

PALEONTOLOGIA

W pierwszym okresie prowadził badania w rejonie Lwowa i na Podolu, a swoją pracę naukową rozpoczął od badań paleobotanicznych, paleontologicznych i stratygraficznych górnej kredy Podola i Roztocza. Pierwszą swoją pracę naukową (rozprawę doktorską), dotyczącą kopalnej flory senońskiej z Potylicza, opublikował w 1907 r., zaraz po zakończeniu studiów. Dość szybko zaprzestał jednak tych badań, aczkolwiek do tematyki paleobotanicznej powrócił jeszcze po paru latach, publikując w 1910 r. wyniki badań nad florą miocenną z Sichote-Alin, zebraną w czasie wyprawy naukowej na wschodnią Syberię. Równoległe z pracami paleobotanicznymi rozpoczął badania paleontologiczne, zainteresował się glonogami, a przede wszystkim amoni-

Prof. Jan Nowak

Prof. Jan Nowak

wnioski wiążące rozwój amonitów z paleośrodowiskiem. Jan Nowak należał do grona wybitnych paleontologów polskich, a wyniki jego badań były podstawą powołania go na stanowisko kierownika Zakładu Paleontologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

TEKTONIKA

Jan Nowak w swojej pasji badawczej nie ograniczał się tylko do problemów paleontologicznych, już od początku swojej kariery naukowej, pod wpływem jednego z najwybitniejszych geologów karpackich, R. Zuberera, zainteresował się nowymi poglądami na tektonikę łuku alpejskiego, publikując już w 1908 r. krytyczne prace na ten temat. Aby szczegółowo poznać problematykę tektoniczną, wyruszył w podróż naukową w Alpy. Jej rezultatem było opublikowanie w 1911 r. rozprawy o budowie Alp wapiennych w rejonie Salzburga i Salzkamergutu, która weszła do kanonu prac o geologii Alp. Swoje doświadczenia tektoniczne wykorzystał w badaniach wschodnich Karpat i opublikował kilka prac, m.in. *Jednostki tektoniczne polskich Karpat Wschodnich* (1914), w których w sposób krytyczny zastosował nowe teorie płaszczowinowe do interpretacji budowy tej części Karpat. Tuż przed I wojną światową Jan Nowak zainteresował się Karpatami Zachodnimi w pracy *Z badań w Polskich Karpatach Zachodnich* (1917), w której m.in. zajął się zagadnieniem granicy kredy i paleocenu.

tami kredowymi. Wyniki zawarł w trzytomowym dziele *Badania w zakresie glaukonogów z górnej kredy w Polsce* opublikowanym w latach 1908–1913. Pasjonowały go głównie badania filogenetyczne i starał się m.in. wykazać kierunki rozwojowe scafitów na podstawie analizy skrętów wewnętrznych. Podkreślić należy, że Jan Nowak był otwarty na nowe poglądy i umiejętnie wyciągał z nich wnioski. Nowe idee poznawał nie tylko z literatury, ale przede wszystkim podczas podróży naukowych i prac w laboratoriach słynnych geologów i paleontologów europejskich, w Wiedniu, Bonn, Lozannie, Paryżu, Londynie i Oksfordzie. W czasie swych studiów paleontologicznych, prowadzonych do lat I wojny światowej, nie ograniczał się tylko do amonitów, ale także prowadził badania rozwoju filogenetycznego belemnitów oraz jeżowców. Interesujące są m.in.

W okresie międzywojennym badania Jana Nowaka koncentrowały się przede wszystkim na Karpatach Północnych, rejonie Rabki, Krynicy i Węglówki. Ich budowę geologiczną przedstawił na podstawie własnych prac kartograficznych. Zwieńczeniem tego okresu jest jego największe dzieło *Zarys tektoniki Polski* (1927), które, choć poświęcone głównie Karpatom, przyniosło również nowe spojrzenie na budowę obszarów pozakarpaccich. Praca ta wprowadziła zmiany w poglądach na budowę tektoniczną Karpat, a przede wszystkim ich zachodniej części, w której uczony wydzielił płaszczowinę magurską, godulsko-wislicką, cieszyńsko-wielicką oraz autochton. Jednocześnie Jan Nowak zaczął się coraz bardziej interesować przedmurzem Karpat i zagadnieniami geologii regionalnej, przygotowując się do wielkiej syntezy geologii Polski, której jednak nie było mu dane ukończyć. Nie porzucił jednak całkowicie zagadnień karpaccich, koncentrując się przede wszystkim na problemach związanych z ropą naftową w Karpatach i publikując szereg prac z tego zakresu.

W czasie pracy terenowej

GEOLOGIA NAFTOWA. HYDROGEOLOGIA I INNE

Badania w Karpatach i stały kontakt z wybitnym geologiem naftowym R. Zuberem skierowały uwagę Jana Nowaka na problem rop karpaccich, czego wynikiem były prace o ropie karpacciej: *Ueber die tektonischen Bedingungen des Erdölvorkommens in den polnischen Ostkarpathen* (1915) i *Typy tektoniczne karpaccich pól naftowych* (1916).

Należy podkreślić, że zainteresowania naukowe profesora Jana Nowaka były bardzo szerokie i dotyczyły również zagadnień hydrogeologicznych, głównie rejonu Krynicy, mechaniki gruntu (utworzył przy Zakładzie stację do badań gruntowych), czwartorzędu, m.in. pisał o nosorożcu ze Staruni, geologicznej interpretacji pomiarów siły ciężkości oraz zagadnień drobniejszych, jak np. badania kopca Krakusa w Krakowie. Ostatnią pracą, opublikowaną już po śmierci profesora w 1947 r., była synteza *Miocen północnej krawędzi Karpat*.

Zjazd Polskiego Towarzystwa Geologicznego, Zakopane, lipiec 1930.
Prof. J. Nowak — w pierwszym rzędzie, czwarty od lewej

ORGANIZATOR NAUKI

Jan Nowak brał czynny udział w pracach Komisji Dyscyplinarnej UJ, w latach 1933–1935 był dziekanem Wydziału Filozoficznego i w okresie 1935–1937 — prodziekanem tego Wydziału. Był jednym z założycieli Polskiego Towarzystwa Geologicznego, a od 1927 r. aż do śmierci jego prezsem, redagował „Rocznik” tego Towarzystwa. Był inicjatorem powołania w 1923 r. międzynarodowej Geologicznej Asocjacji Karpacko-Bałkańskiej, która działa do dzisiaj, oraz organizatorem jej pierwszego kongresu w Krakowie, a także współzałożycielem (1928) Association pour l’Étude de quaternaire l’Européen. Był również współtwórcą, wraz prof. W. Szaferem, pisma „Starunia” publikującego prace o czwartorzędzie polskim.

NAUCZYCIEL I POPULARYZATOR

Wykłady profesora Jana Nowaka — według relacji słuchaczy — były fascynujące. Obejmowały paleontologię, geologię, a szczególnie tektonikę regionalną („Budowa Alp”, „Tektonika Karpat”, „Magma a ruchy skorupy ziemskiej”), a także zagadnienia geologii naftowej, a nawet wojennej (M. Książkiewicz, 1950). Był entuzjastą i organizatorem wycieczek geologicznych, uważał je za jeden z głównych sposobów poznawania geologii.

Brał czynny udział w Powszechnych Wykładach Uniwersytetu Jagiellońskiego, których przez wiele lat był kierownikiem, a także sponsorem. Instytucja ta organizowała odczyty nie tylko na terenie Polski, ale także w ośrodkach polonijnych na terenie Górnego Śląska. Przez wiele lat kierował również działem odczytowym krakowskiej rozgłośni Polskiego Radia.

UCZNIOWIE

Uczniami Jana Nowaka byli m.in. profesorowie: Marian Książkiewicz, Stanisław Sokołowski, Kamila Skoczylas-Ciszewska, Anna Gadomska-Czekalska, doc. Jadwiga Burtan, Krzysztof Beres.

EPONIMY

Nazwiskiem profesora Nowaka nazwano skamieniałości: *Inoceramus nowaki* Rogala i *Graptoblastoides nowaki* Kozłowski.

W rodzinnym gronic (J. Nowak pierwszy od lewej)

PUBLIKACJE

Swoje przemyslenia i wyniki badań profesor przedstawił w 69 pracach drukowanych w kraju i za granicą (zob.: *Spis prac Jana Nowaka*, Roczn. Pol. Tow. Geol. 1950, 19/1, s. 202–204).

NAJWAŻNIEJSZE PRACE

1. *Badania w zakresie głowonogów z górnej kredy w Polsce*, cz. I, Rozpr. Wydz. Mat.-Przyr. Akad. Umiejc., Ser. III, dz. B 1909, 48, s. 123–154; cz. II, Bull. Int. Acad. Sci. Cracovic, Cl. Sci. Math. Nat., Sér. B 1911, 4, s. 547–589; cz. III, Bull. Int. Acad. Sci. Cracovic, Cl. Sci. Math. Nat., Sér. B 1913, s. 335–415.
2. *Ueber den Bau der Kalkalpen in Salzburg und im Salzkammergut*, Bull. Int. Acad. Sci. Cracovic, Cl. Sci. Math. Nat., Sér. A 1911, s. 57–112.
3. *Wissenschaftliche Ergebnisse Sichota Alin Expedition III. Grundzüge des Baues des Sichota Alin Gebirges*, Bull. Int. Acad. Sci. Cracovic, Cl. Sci. Math. Nat., Sér. A 1912, s. 602–631.
4. *Jednostki tektoniczne polskich Karpat wschodnich*, Archiwum Naukowc — Lwów 1914, dz. 2, 2, ss. 44.
5. *Ueber die tektonischen Bedingungen des Erdölvorkommens in den polnischen Ostkarpathen*, Petroleum 1915, 11, s. 925–927.
6. *Geologia Krynicy*, Kosmos 1924, 49, s. 449–501.
7. *Zarys tektoniki Polski*, wyd. Komitet Organizacyjny II Zjazdu S.G.E., Kraków 1927, ss. nlb. 8, 160.
8. *Die Geologie der Polnischen Ölfelder*, Schr. Brennst. Geol. 3, Stuttgart 1929, ss. 94.
9. *Geologiczna przeszłość Bałtyku* [współautor: F. Enke], Instytut Bałtycki, Toruń 1933, ss. 37.
10. *Miocen północnej krawędzi Karpat*, Roczn. Pol. Tow. Geol. 1947, 17, s. 1–38.

BIBLIOGRAFIA

- F. Bieda, *Jan Nowak jako paleontolog*, Roczn. Pol. Tow. Geol. 1950, 19/1, s. 186–190.
- S. Czarniecki, *Nowak Jan (1880–1940)*, PSB, t. 23, 1978, s. 260–262.
- M. Książkiewicz, *Jan Nowak 1880–1940*, Roczn. Pol. Tow. Geol. 1950, 19/1, s. 167–178.
- S. Sokolowski, *Działalność prof. Nowaka na polu geologii Karpat*, Roczn. Pol. Tow. Geol. 1950, 19/1, s. 178–186.
- W. Szafer, *Garść wspomnień o Janie Nowaku*, Roczn. Pol. Tow. Geol. 1950, 19/1, s. 190–194.
- J. Tokarski, *Jan Nowak — wspomnienia czterdziestoletniej przyjaźni*, Roczn. Pol. Tow. Geol. 1950, 19/1, s. 194–202.

Andrzej Ślącza